

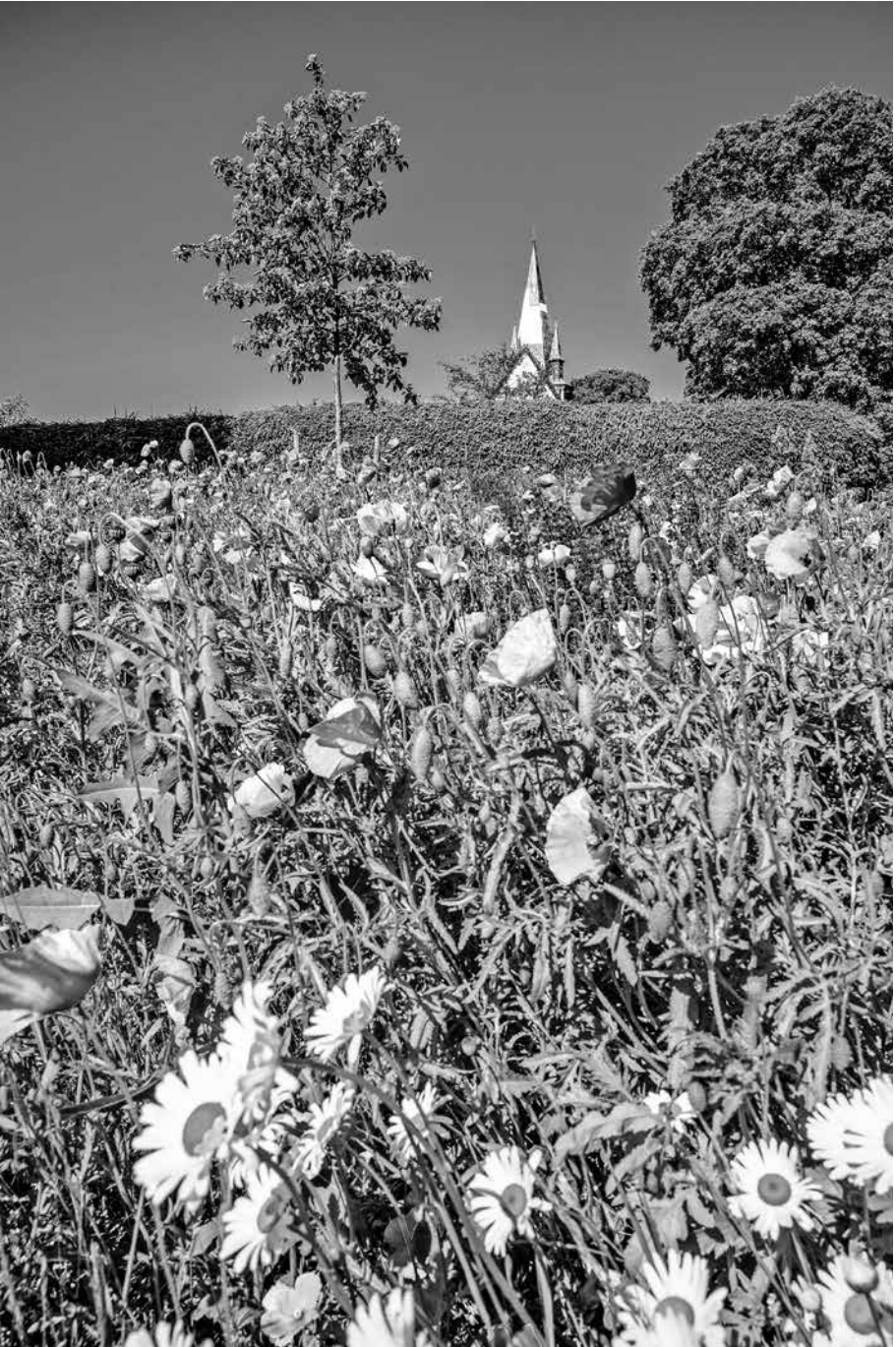
Skillnad och gemenskap

En av dem bröt sig ur flocken och tog några steg närmare. De övriga svartklädda stod kvar i vägkorsningen, alla vända mot oss men utan att se på oss, deras blickar snarare fästa på något bakom eller bortom. Kanske såg de mot solen som brände i randen av horisonten, mätte tiden tills mörkret skulle omsluta allt. Kanske lyssnade de efter ljud som vi inte kunde uppfatta. Hur som helst hade flickan som lösgjort sig från gruppen stannat mitt på vägen, som om hon blivit osäker på varför hon lämnat de andra. Det budskap hon skulle framföra var plötsligt glömt, eller kände hon sig övergiven utan skyddet av de andras varma kroppar och grova klänningar. Hennes ansikte såg avklätt ut i skymningsljuset, ögonen stupade inåt.

I brist på riktning försöker jag lyssna på en flicka jag själv har upfunnit. Hon står någonstans mitt i Europa i en annan tid. Hon har aldrig funnits, hennes kamrater i den lilla kommunitet jag skapat åt henne är också de på tok för osannolika för att kunna hävda sin existens som något annat än fantasi-foster.

Vägen fram till dessa mina vanartiga barnoblater gick genom ett antal försök att både tala om och skriva om gemenskap. Att försöken landade i en kontrafaktisk nunneorden som inte i någon epok hade kunnat förverkligas är möjligen dystert, eller så säger det något om just den epok jag själv står och stampar i: hur svårt det är att ens föreställa sig vissa kollektiv. Åtminstone sådana där det finns olikhet och skillnad, men samtidigt igenkänning och tillhörighet. Jag är långt ifrån ensam om att leta efter dem, på mer eller mindre omöjliga ställen.

Det är nu ett decennium sedan identitetspolitik, intersektionell feminism och till och med separatism fick ett uppsving i Sverige. Rörelser som kännetecknades av inbördes identifikation och delande av erfarenheter som majoritetssamhället stod utanför, hade på den tiden luft under vingarna. Grupper som organiserade sig i politisk kamp för sina medlemmars rättigheter satte ett visst avtryck. Överhuvudtaget var det för tio år sedan ett så väsensskilt klimat att det tycks mycket längre sedan.

2014 deklarerar Stefan Löfvén att den svenska regeringen är en feministisk regering.¹ Tvångssteriliseringar av transpersoner har just upphört, en akademisk vokabulär av normkritiska begrepp sipprar ut i offentligheten med ord som "rasifiering" och "kulturell appropriering." Många tror att internet är möjligheternas plats. Inte bara för att umgås, människor i alla åldrar socialiserar på Facebook vid denna tid, utan också för att förändra. Den arabiska våren orkestreras på internet, tiotusentals samlas i Kairo och Istanbul, politik och protest görs möjlig genom digital organisering.

Idag, när det mesta som kännetecknade den tiden är dött och begravet, eller lever ett fantomliv som fiende i högerns kulturkrig, är det som sagt svårt att tänka sig identitetspolitikens återkomst. Bara tanken på en grupp vars enda orsak och syfte är ett slags utvidgat egenintresse blir suspekt i vår algoritmskadade tid. Den enda möjliga vägen framåt nu (om det finns något där framme att hinna till, vill säga) är väl att börja arbeta över gränserna? Att upptäcka intressen som förenar olika gemenskaper med varandra? Att söka andra sätt att förändra världen på?

Ett problem är att de krafter som drev människor att "sluta sig" i kollektiv där de blev igenkända, välkomnade och hemmastadda, knappast har försvunnit. Utsattheten hos vissa grupper har inte minskat, snarare har den ökat

eftersom varje individ nu förväntas hantera orättvisa strukturer helt på egen hand. Minoritetsstress² och psykisk ohälsa möts med beteendeterapier och läkemedel som ska återställa människor i produktionen. I samma rörelse som idén om mångfald punkterades som politisk vision ersattes inte bara minoritetskulturernas legitimitet med krav på integrering och assimilering, de skadades även *inifrån* av den extrema form av individualism som har snart sagt varje medvetande i sitt grepp.

Ett förkrossande tydligt exempel på hur unga människor skolas in i individuellt tänkande ger Majsa Allelin i sin avhandling *Skola för lönsamhet. Om elevens marknadsanpassade villkor och vardag*. Allelin skriver i introduktionen till studien om budskapet som stod på tavlan i hennes eget klassrum: "Vi kan, vi vill, tillsammans!!" En hurtighet som tonåringarna måste håna på tonåringars vis, men likväl stod som programförklaring för inlärningssituationen. Fjorton år senare återvänder hon till samma högstadiesvärld för att göra deltagande observationer och nu finns ett nytt budskap på väggen:

"Det finns bara en person som kan ta ansvar för att du lär dig något. *Du själv!!!!* Vi lärare kan bara hjälpa till!"³

Föreställningen om tillsammans är om inte död, så svårt misshandlad.

Tiden är full av strömningar som pågår parallellt och ibland är motsägelserfulla. Självklart finns det många

som arbetar för att värna, återupprätta och förnya marginaliserade kulturer och grupper. Här vill jag mest peka på några symtom på den logik som skadar förverkligandet av mångfald och olikhet. Ett är den personfixering som ställer en eller ett par välprofilerade representanter i vägen för varje kämpande kollektiv. Ett slags varumärkesneuroos överdriver tilltron till en känd talesperson för en grupps intressen, ett "ansikte utåt" vars blotta synlighet ska åstadkomma förändring för alla. Denna förhoppning kanske rentav motarbetar sitt mål. Vem kan identifiera sig med den framgångsrika och välbetalda röst som syns överallt men säger sig tala för de osynliga? Samtidigt innebär den varufierade medielogiken att det bara ryms en eller några få av varje representant. Det finns plats för en intellektuell muslim i offentligheten, ett par samiska författare, några få personer med osvenska efternamn på redaktioner och tankesmedjor etcetera. Det berömda glastaket ligger tättslutande över kollektiv som skulle kunna förverkliga mångfald på olika nivåer.

Ett annat symptom är det som identitetspolitiken rätteligen har kritiserats för – när den blir en återvändsgränd där förmågan att lyssna till och utsätta sig för andras erfarenheter reduceras i takt med att de gemensamma ytorna splittrats i bubblor där likasinnade eldar upp varandra. Alla behöver rela-

tioner för att formas, identitet är inget ensamhetsprojekt och det har sitt värde att dela och tala med varandra för att känna igen sig, skapa hopp eller rentav överleva. Men att bara lyssna till kompisar är lika lite en verksam väg till förändring som att bara reagera på fienders utspel och positioner. Två sidor av samma mynt, snarast.

Vad är det då som utgör hoppet för den som inte vill släppa drömmen om skillnad? Som inte kan hjälpa att visionen om en vild och vacker rikedom av olikhet framstår som så mycket sannare och mer önskvärd än någon monolitisk idé?

Jungfru Marias himmelsfärd närmar sig och nunnorna binder röda kallor i en båge för högtiden. De knyter band i blekgult och midnattsblått, trär vita nejlikor i lövverket medan de sjunger. En sefardisk sång på ladino, en nouba för flickröster, en chaabi som får lemmarna att spritta under arbetet. Deras stämmor flätar minnen och glömska, återkallar de fördrivas skuggor. En av de yngsta lägger en platta med små stycken av glaserat kakel i ett vektormönster och en av de äldre skriver från höger till vänster i gruset. Nunnorna reser bågen över barnmodern och kallar den Rättvisans port.

Fantasin, eller det spjäll av obegriplighet och förundran som konsten och religionen ställer öppet, är ett slags hopp. I likhet med kärlek kan konst och reli-

gion sätta begäret efter makt och kontroll ifråga.

Det finns något som vi inte kan behärska, fullt förstå eller lägga under oss.⁴ Existentiell skillnad är den olikhet som skapar mening och själv-rannsak. Att utsätta sig för det som undandrar sig viljan att få andra att likna mig, vara som jag, göra som jag vill. Men det skulle inte vara existentiellt tillräckligt om skillnad förstods i dessa negativa termer. Det har i högsta grad att göra med att bejaka något. Som upplevelsen av skönhet, att själen vidrörs av något hisnande. Att veta på djupet att det vackraste är annorlunda. Det sanna är bortom jagets begränsade framträdande i världen. Bilderna ger en antydning, bönen en föräning, extasen en tillförsikt. Genom att sträcka sig mot denna olikhet är hoppet verkligt.

Drömmen om gemenskap är också del av grundkonstitutionen, att misstänkliggöra den kommer inte att främja olikhet och mångfald. Däremot kanske samtiden kräver större noggrannhet och passion för att bygga gemenskaper än på länge. Ett påpekande är viktigt här. I en orättfärdig och orättvis värld måste det finnas kollektiv som förenas av vissa intressen. Den förlamande vecklan som riktas mot samhällets "polarisering" är i vissa fall ren mörkläggning av att materiella intressekonflikter existerar. Det ska finnas konflikt mellan grupper som har,

och grupper som för varje dag blir bestulna på sin rätt. Det måste finnas organiserat motstånd mot väl identifierade gemenskaper som berövar både mänskligheten och planeten rättvisa (de flesta som bor i den rikaste delen av världen tillhör i någon mån ett sådant kollektiv). Med det sagt vill jag rikta uppmärksamheten mot en gemenskap vars existentiella, konstnärliga och politiska villkor aktualiserar frågan om enfald och mångfald på ett särskilt sätt. Den gemenskap som i utvidgad bemärkelse skulle kunna kallas den neurodivergenta.⁵

Jag har alltid levt i neuromixade familjer. Oavsett om familjemedlemmarnas sätt att vara har blivit dokumenterade och diagnostiserade eller inte, så har neuromångfald präglat vardagen. Som i de flesta familjer har det funnits missförstånd och bråk, samhörighet och lojalitet. Sår och besvikelser har samexisterat med ömhet och försoning. Olika personligheter under samma tak, i min ursprungsfamilj så många under samma tak att jag skyndade mig att flytta hemifrån och dröjde ganska länge med att längta efter att själv fylla en bostad med mer eller mindre frivilligt inhysta. Sedan blev jag gudvarettaktiv förälder, och fortsatte leva i det neuromixade tillståndet.

Det som hände när mitt barn diagnostiserades med autism var att ett språk flyttade in i vårt hem. Språket som skilde ut mitt barn som Olikt och

Avvikande var samtidigt det språk som skulle hjälpa honom. Diagnoskriterier pekade ut på vilka sätt mitt barn skilde ut sig från majoriteten; utbildningar och träningsprogram stakade ut riktningen för vad som borde göras. Det var en mycket specifik hjälp som avsågs med detta språk, i huvudsak gick den ut på att göra barnet mindre olik. Eller, för att använda de professionellas beskrivning: ge barnet möjligheter att *välja* att vara mindre olik. Att lära sig att göra sig begriplig och tillgänglig. Kort sagt att underlätta för den neurotypiska majoriteten, och därmed enligt de professionella underlätta för barnet självt. Att lära autister att maskera sin autism, har varit utgångspunkt för många av samhällets insatser riktade mot autistiska personer.

Ingenting av detta tycks bekomma flicknunnorna som fortsätter gå mellan husen som förut. Deras närvaro plågar dem som skyr det besynnerliga, andra blir lugnade av barnens vandringar längs stadens sidogator. Somliga tröstas av deras märkvärdiga uppträden. En dag kastar flickorna ut nötter framför klosterbröderna som kommit ner på torget. Bröderna förlorar värdigheten där de förgäves försöker hålla sig upprätta över de rullande kärnorna. En annan gång sätter nunnorna igång att bräka som lamm mitt under dekanens tal på marknadsplatsen. Deras skorrande får honom att tappa ansiktet, han vänder sig i vrede men kan inte se varifrån lätet

kommer. Ändå står flickorna mitt framför folket. Som om de vore undantagna tidens ordning.

Långt senare, när jag tillsammans med några kollegor startade forskningsprojektet "Autistiskt skrivande: att återta ett annat modersmål" mötte jag ett alternativt språk för autistiska erfarenheter. I stället för att låta sig definieras av neurotypiska psykologer, läkare och forskare så talar och skriver autister utifrån sina sätt att vara och uppleva världen. Låt oss säga att det vänder på hela kartan. Exempelvis, vad som konsekvent beskrivs som brister och tillkortakommanden i diagnosmanualen⁶ blir hos autistiska forskare och konstnärer en fruktbar utgångspunkt. Vad innebär det att rikta ett monotropiskt intresse mot något, att använda sig av uppmärksamhetstunneln för att utveckla sitt tänkande? Hur ser världen ut om den betraktas från sina hål och delar snarare än sin helhet? Vad innebär det att nyttja "parallellvarandet": tillsammans fast i var sin sfär, när man arbetar kollektivt? Om dessa begrepp känns främmande så beror det på att autistisk kultur i Sverige ännu är i sin linda, och fortfarande utgör ett hemligt språk för många. Men det finns alltså autistisk kultur. Autistisk stolthet där stimmande, diverse sensoriska njutningar och olika kommunikationssätt uppmuntras och firas. Det finns en hel värld av filmer, texter och

klipp för inbördes pepp och generös folkbildning (det finns förstås sådant som inte är generöst också, som alltid med internet).

Det som möjligen gör det extra intressant att tänka kring autism och mångfald och enfald, är att det inte går att kommendera eller moralisera fram ömsesidig förståelse eller "icke-polarisering". Viljan att lyssna räcker inte alltid, det kan finnas så stora hinder

att den goda viljan inte hjälper. Ibland ställs oförståelsen på sin spets, i synnerhet om det handlar om kärlek. Det kan vara mycket smärtsamt för människor som bryr sig om varandra att inte förstå varandra, att den andre tycks befinna sig i en värld som är "oåtkomlig". Så kan förtvivlan ibland uttryckas av autister och icke-autister som är inbegripna i någon form av kärleksrelation, den mellan barn och föräldrar, mellan äls-

kande och mellan vänner. Det är svårt. Det gör ont. Det är ett främlingskap som inte gör kärleken mindre, tvärtom, men som gör kärleken annorlunda.

I ett större perspektiv är det likväl meningsfullt att tala om etik och neuro-mångfald. Att autister och neurotypiker har svårt att sätta sig in i varandras världar visar forskningen, men också att det varit autisterna som fått bära bördan av att göra sig mer begripliga utan att ha fått samma försök till förståelse tillbaka. Damian Miltons artikel om "det dubbla empatiproblemet" publicerades 2012.⁷ Han pekar på hur skillnader i kommunikation försvårar neuromixade möten. Icke-autisters känslor och intentioner är svårbegripliga för autister och vice versa. Oförståelsen går åt båda håll, därav blir empatiproblemet dubbelt. Det finns reella hinder för föreställningsförmågan, en neurologisk omöjlighet att kliva in i den andres skor eller sätta sig i den andres ställe. Och det finns ingenting som gör det lättare för den ena parten än den andra.

Men är det inte i själva verket alltid omöjligt att ta någon annans plats? Den manövern borde kanske reserveras för teologin, om den alls är möjlig så är väl Kristus den ende som skulle kunna förverkliga ett sådant radikalt överskridande. Med vanliga människor är det så att våra kroppar fäster oss i världen, inte ens fantasin kan ändra på den saken. Idén om empati som en

fråga om att låtsas, eller att byta skinn som Jonas Hassen Khemiri föreslog justitieminister Beatrice Ask under den där progressiva tiden för ett decennium sedan⁸, kan inte bli något annat än en hypotetisk dröm. För att skorna, kropparna, båtarna vi sitter i är inte samma. När det gäller förståelse för varandras villkor är det snarare fråga om översättning. Så som neuromixade möten fordrar en viss ansträngning för att översätta (åt båda håll!) så fungerar andra möten också. Fantasin kan vara till hjälp i sådana möten, men än viktigare kan det vara att säga: jag kan inte föreställa mig hur du har det, men jag lyssnar. Det är okej att vi talar olika språk, nu uppfinner vi en plats där oförståelse och missförstånd och obehagliga tystnader rymms. En provisorisk, icke-perfekt plats som hålls samman av det enkla faktum att vi vill vara tillsammans. Ingen vet var det slutar, men vi gör ett försök.

Talet om mångfald riskerar att bli en nyliberal förklädning av ett samhälle som bara blir mer enfaldigt. Ett sken av variation över en stenhård likriktning. Att sätta namn på olika sätt att fungera: autism, ADHD, OCD, kan vara individen till hjälp men förändrar inte den grundläggande ordningen. Rigida krav på social kompetens, flexibilitet och strömlinjeformad prestation ställer i synnerhet neurodivergenta människor åt sidan, vilket visas av arbetslösheten, ohälsotalen och suicidstatistiken i den-

na grupp. Men mycket tyder på att varumärkeslogiken och du-är-din-egenlyckas-smed-ideologin är förödande för många fler. Därav vikten av att påpeka och påstridigt protestera när varje öde skylls på individen själv. Eller när någon försöker upprätta falska gemenskaper genom att släta över olikheter i villkor och erfarenheter. I stället: fortsätta erkänna, arbeta för och drömma om en värld där verkliga skillnader har ett värde.

Ett sätt (för den som inte redan är hemma där) kan vara att göra ett besök

i den autistiska kulturen. Det är enkelt att titta in på Youtube och höra autister berätta om allt som eventuellt varit obegripligt i denna text: neurodiversitet, maskering, monotropiskt tänkande, stimming, det dubbla empatiproblemet ... en vänlig och uppmuntrande miljö för den som hittar dit. Det faktum att den existerar är redan ett hopp om hur samhället skulle kunna vara på ett annat sätt.

Simone Weil, denna oförvägna atypiska tänkare, skriver: "Till ett skönt ting kommer vi utan att veta vad vi ska

begära av det. Det ger oss sin egen tillvaro.”⁹ Och om det att äta en frukt drog mänskligheten i fördärv, fortsätter hon, ligger frälsningen i att betrakta en frukt utan att äta den. Att avstå, skulle en kanske kunna säga, från att till varje pris konsumera det som blicken faller på. Viljan att äga det som är vackert är en så välkänd impuls att det finns åtskillig teologisk, ekologisk och politisk reflektion kring hur den bör begränsas. Önskan att konsumera det annorlunda kan vara svårare att upptäcka. Det finns teologisk romantisering av minoritetsperspektiv, där minoriteten ska ”lära” majoriteten något om Gud eller tolerans, vilket befäster ojämlikhet och en snedvriden syn på skapelsen. Men oftast handlar det om att göra det annorlunda mindre konstigt för att kunna kontrollera det. Mer likt, för att inte känna sig hotad av det. Det finns så många sätt att märka ut skillnad som provocerar.

Fast om skillnad är skönhet vet vi aldrig vad vi ska begära eller vänta oss av den. Vi kan bara försöka göra gemenskaper där skillnad ryms.

Intill muren har flicknunnorna upprättat en biktammare. Ett valv med blommande jungfrurosor, karminröda provinsrosor och damaskenerrosor leder in till det grönskande näste där bekännelsen äger rum. En näktergal sitter högt på en gren, den öppnar inte sin mun. Först när den som biktat sig har lagt av sina konster och inte längre förställer sig ens för sig själv börjar sången röra sig mellan löven. Den påkallar nunnans uppmärksamhet. En flickröst talar ur grenverket: Den som vill gå genom barmhärtighetens dörr, måste först vandra genom rättvisans.

Rosornas doft är berusande och tung. Vid förtvivlans rand, säger vi, satt vi och grät.

Näktergalen blöder sina toner över oss. Vi vill inte skörda, säger vi, det vi har sått.

En röd och en vit stråle genomborrar luften.

Systrar förbarma er, säger vi, ge oss av er förtröstan.

Elisabeth Hjorth är författare, teolog i etik och professor i litterär gestaltning vid Göteborgs universitet. Hennes författarskap innefattar bland annat romanerna *Hängivelsen* (2011) och *Nattens regn och dagens möda* (2017). Inom det konstnärliga forskningsfältet har hon intresserat sig för neurodiversitet, flickblivande, makt och språk. Hennes senast utgivna bok är essän *Mutant* (2021).

Noter

- 1 Regeringsförklaring 3 oktober 2014
- 2 Ilian H. Meyer skapade minoritetsstressmodellen för att beskriva den stress som drabbar personer som tillhör en historiskt marginaliserad eller i övrigt nedvärderad grupp i samhället. Meyer, I. H. (2003). Minority stress and mental health in gay men. In L. D. Garnets & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay, and bisexual experiences* (2nd ed., pp. 699–731). Columbia University Press.
- 3 Allelin, Majsa (2019) *Skola för lönsamhet. Om elevers marknadsanpassade villkor och vardag*. Arkiv förlag, Stockholm, s. 13.
- 4 Det finns inget mer irriterande än det förmenta pronomenet "vi" i texter som behandlar existentiella frågor. Är det något som följer olikhet, skillnader i villkor och perspektiv på tillvaron, så är det detta förföriska "vi" (vilket möjligen skulle vara ett ämne för en egen text). Här använder jag "vi" för att jag syftar på något jag tror är allmänmänniskt – en inneboende tendens att göra det Andra till det Samma, för att tala med filosofen Emmanuel Levinas ord. Med reservation för att ett alltför lättvindigt användande av "vi" är ett sätt att kväva skillnad.
- 5 Neurodivergent, ibland förkortat ND, innebär att man har en hjärna som fungerar på ett sätt som avviker avsevärt från samhällets normer för vad som är " normalt". <https://stimpunks.org/sv/glossary/neurodivergent/>
- 6 DSM-5, det internationella klassificeringssystem som listar de kriterier och kännetecken som krävs för att en autismsdiagnos ska kunna ställas.
- 7 Milton D. On the ontological status of autism: the 'double empathy problem.' *Disabil Soc.* 2012;27(6):883–887.
- 8 Khemiri, Jonas Hassen "Bästa Beatrice Ask" DN 20130313 <https://www.dn.se/kultur-noje/basta-beatrice-ask/>
- 9 Weil, Simone (2010) *Väntan på Gud*. Översättning: Karin Stolpe. Artos & Norma. Skellefteå, s. 127.

Youtube:

Om Autism:

<https://www.youtube.com/watch?v=XnuGPJ7UdpU&t=31s>

Om stämning:

https://www.youtube.com/watch?v=WexCWZPJE6A&list=PLAoYMFsyj_k1ApNj_QUkNgKCIR5F9bVHs&index=1

Om monotropism:

<https://www.youtube.com/watch?v=qUFDAevkd3E>

Om maskering:

https://www.youtube.com/watch?v=Te1Vci3_BgM

Om det dubbla empatiproblemet:

<https://www.youtube.com/watch?v=qpXwYD9bGyU>